

Tadeusz Kołosowski

Biuletyn patrystyczny (48)

Collectanea Theologica 66/2, 97-110

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY (48)

Zawartość: I. KOMUNIKATY: Dyskusje nad tłem schizmy donastycznej w Afryce Rzymskiej. II. PUBLIKACJE: 1. Serie wydawnicze dzieł Ojców Kościoła: Sources Chrétiennes, t. 404 i 406. 2. Przegląd czasopism: Jahrbuch für Antike und Christentum 22 (1995) – Vigiliae Christianae 49 (1995), nr 1-2. III. SPRAWOZDANIA: Polskie edycje dzieł Ojców Kościoła. Symposium patrystyczne z okazji wydania 60 tomu „Pism Starochrześcijańskich Pisarzy”*

I. KOMUNIKATY

Dyskusje nad tłem schizmy donastycznej w Afryce Rzymskiej

Jakie było tło sporu między donastykami a katolikami? Czy miało ono jedynie charakter religijny i kościelno-polityczny, czy dochodziły tu także inne motywy: społeczny? gospodarczy? polityczny?

W badaniach długo akcentowano, że przeciwieństwa pomiędzy donatystami a katolikami wynikały tylko z religijnego, kościelno-politycznego charakteru (rywalizacja pomiędzy Kartaginą a Numidią) oraz osobistej rywalizacji pomiędzy poszczególnymi biskupami.

W 1893 roku ukazała się jednak w Halle rozprawa ewangelickiego pastora z Westfalii W. Thümmela pt. *Zur Beurtheilung des Donatismus*. W niej po raz pierwszy rozwinięto i uzasadniono tezę, że donatyzm, nie był tylko ruchem religijnym, lecz także miał swoje podłoże w północnoafrykańskim nacjonalizmie. Najważniejsze argumenty Thümmela za jego tezą są następujące:

- a) schizma donastyczna powstała w Numidii i miała tam zawsze swój punkt ciężkości,
- b) największa ilość donastyków żyła w rejonach, w których ludność nie mówiła językiem łacińskim – Thümmel sądził, że był to punicki,
- c) powstanie Firmusa i Gildo było wspierane przez donastyków,
- d) przywódcy donastyków pochodzili zazwyczaj z Numidii,
- e) radykalny ruch tak zwanych *circumcelliones*, których Thümmel spostrzegł jako rewoltę kolonów i w pierwszym rządzie jako ruch o charakterze socjalistycznym, miał jednak jasno określony element narodowy; byli oni Berberami i dlatego jednocześnie nadawali donatyzmowi charakter ruchu narodowego.
- f) rysy donastycznej wiary wskazują na stare pogańskie, punickie, wyobrażenia.

* Redaktorem biuletynu jest ks. Tadeusz K o ł o s o w s k i SDB, Warszawa.

Thümmel uznał więc donatyzm za przeobrażony w religijne formy ruch narodowy, który łączył się ze społecznym protestem biedoty. Thümmel naturalnie nie zaprzecza religijnemu charakterowi ruchu, ale jest on według niego mało znaczący.

Niestety u Thümmela brak świadectw archeologicznych bez których trudno udowodnić jego wnioski. On sam zbyt często przyznaje się do niewiedzy albo w nieprawdopodobny sposób ogranicza się do teoretycznych spekulacji. W tym jednak czasie dwóch francuskich archeologów H. Graillet i S. Gsell rozpoczęło systematyczne studia nad terenem centralnej Algierii, czyli w sercu starożytnej Numidii. Ich relacje ukazują, że w okresie schyłkowym Cesarstwa Rzymskiego teren ten był gęsto zaludniony przez chrześcijańskich wieśniaków, którzy trudnili się uprawą oliwek i jęczmienia. W ruinach odkrywanych kościołów znaleziono wielką liczbę inskrypcji z donatystycznym hasłem *Deo laudes*.

W latach 1904-1905 ukazała się rozprawa F. Martroye, *Une tentative de révolution sociale*, która ujęła donatyzm przede wszystkim jako ruch, który w imię religii podjął rewolucyjne wystąpienie przeciwko istniejącym układom społecznym. Martroye za punkt wyjścia wziął *circumcelliones*. Pewne teksty antyczne ukazują ich według niego jako pewien rodzaj społecznych rewolucjonistów. Stąd byli oni traktowani przez prostych ludzi jako obrońcy uciskanego ludu. Według niego cały donatyzm miał częściowo charakter rewolucji społecznej.

Na tym punkcie społecznego znaczenia opierała się długo dyskusja nad donatyzmem. Dopiero po II wojnie światowej zaczęto podchodzić do problemu z nowego punktu wyjścia.

Bardzo ważny wkład w studium nad literaturą donatystyczną wniósł przede wszystkim P. Monceaux. W latach bezpośrednio poprzedzających I wojnę światową rozpoczął systematyczne studia nad źródłami literackimi i archeologicznymi dotyczącymi Kościoła afrykańskiego. Od początku interesował się też donatyzmem, a pomiędzy rokiem 1908-1912 opublikował w *Journal des Savants* i w *Revue de Philologie* serię artykułów o poszczególnych liderach donatyzmu: Donacie, Parmenianie, Petylianie i Tykoniuszu oraz o donatystycznej epigrafice. Podstawowym jego dziełem jest siedmiotomowa *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu'à l'invasion arabe*, która ukazała się pomiędzy latami 1901 a 1923. W dziele tym Monceaux zdystansował się całkowicie od poglądu, że ruch donatystyczny miał zabarwienie radykalnego ruchu społecznego czy narodowego. Według niego donatyści pragnęli tylko, by władza uznała ich za przedstawicieli prawowitego Kościoła w Afryce Północnej. Jednocześnie uczynił on także postęp w badaniach nad *circumcelliones*.

Po II wojnie światowej ukazała się duża rozprawa angielskiego historyka Kościoła W.H.C. Frenda, *The donatist Church. A movement of protest in Roman North Africa*, Oxford 1952. W punkcie wyjścia Frend postawił problem: dlaczego schizma tak uparcie trwała przy swoim. Znajduje on odpowiedź częściowo w religijnej tradycji afrykańskiego Kościoła, częściowo w ówczesnych północnoafrykańskich stosunkach gospodarczo-społecznych. Według Frenda w historii Kościoła w Afryce Północnej można zauważyć dwa całkiem różne prądy: jeden umiarkowany, a drugi

rygorystyczny. Prześladowania, szczególnie za panowania Septymiusza Sewera i Decjusza, doprowadziły do wybuchu nieustannego konfliktu pomiędzy umiarkowanymi a rygorystami. Można przy tym dostrzec w Tertulianie i Cyprianie reprezentantów rygorystycznej linii i prekursorów donatyzmu. Ostatnie prześladowania w latach 303-305 doprowadziły do sporu pomiędzy katolikami a donatystami, który można potraktować jako wyraz starego konfliktu pomiędzy jednym a drugim prądem. Rygoryzm można, zdaniem Frenda, połączyć ze starym kultem Saturna. Historyk wskazuje na wiele styczności pomiędzy chrześcijaństwem afrykańskim a kultem Saturna: wyobrażenia o okrutnych mękach w przyszłym życiu, rytualne posty, surowe praktyki pokutne, wielkie znaczenie męczeństwa itd. Donatyzm jest jego zdaniem, wśród afrykańskiego chrześcijaństwa jeszcze bardziej zależny od kultu Saturna. Według niego jest także możliwe, że do przejścia numidyjskich mas na chrześcijaństwo, które miało miejsce w drugiej połowie III wieku, skłoniła ich okoliczność romanizacji kultu Saturna. Przeciwnicy takiego stanu rzeczy przyjęli chrześcijaństwo, którego nie akceptowało jeszcze rzymskie państwo. Później, gdy państwo popierało Kościół katolicki, stała się ta kategoria ludzi jako wyraz protestu donatystami.

O społecznych, gospodarczych i politycznych aspektach donatyzmu traktują przede wszystkim źródła literackie, ale Frend przytacza także w swoim dziele materiał archeologiczny. Według świadectw literackich donatyzm dominował w Numidii, a Kościół katolicki w *Provincia Proconsularis*. Dane literackie można częściowo zweryfikować na podstawie podziału diecezji w obu Kościołach. Protokół *Collatio Carthaginiensis* udziela nam mianowicie informacji w przybliżeniu o 600 katolickich i donatystycznych diecezjach. Wiele z nich można było w późniejszym czasie zidentyfikować. Frend zestawił to na dwóch mapach, co wskazuje na przewagę donatystów na płaskowyżu numidyjskim w Bryzacenii i Mauretanii Sitifensis. Katolicy dominowali natomiast na w Tripolitani i Mauretanii Caesariensis. W miastach na wybrzeżu obu prowincji oba Kościoły mniej więcej równoważyły się. Są to także różnice pomiędzy językiem berberyjskim, gdzie byli głównie donatyści, a łacińskim i punickim, gdzie przeważali katolicy. Badania archeologiczne prowadzone przez A. B e r t h i e r a i M. M a r t i n a w 72 wsiach centralnej Numidii próbuje wykorzystać Frend w swojej dyskusji. Obaj badacze mogli wszędzie stwierdzić jednolity kult męczenników. Frend, który sam brał udział w pracach archeologicznych na tym terenie, dodaje do tego: „Jedno wrażenie odnosi się z tego terenu, mianowicie że donatyzm był religią większości mieszkańców”.

Frend mówi dalej podobnie jak Thümmel o językowych stosunkach w Afryce Północnej. Sądzi on jednak w przeciwieństwie do Thümmela, że najważniejszym językiem na płaskowyżu numidyjskim nie był punicki, lecz libijski (mowa Berberów). Zaznaczył on na pierwszej mapie tereny, gdzie w 1938 roku żyły plemiona berberyjskie. Stwierdził, że donatyści dominowali na tych obszarach, gdzie w starożytności mówiono językiem berberyjskim. Swój pogląd o geograficznym podłożu donatyzmu formuluje Frend następująco: „Jeśli te wnioski są uzasadnione, wtedy wydaje się, że donatyzm i katolicyzm mogły się w jakiś sposób rozprzestrzenić w stosunku do geograficznych i klimatycznych warunków Afryki Północnej. Rozbieżności w wy-

znawanej wierze zgadzają się z rozbieżnościami środowiska i ekonomicznych interesów. To z kolei może prowadzić do skojarzeń pomiędzy donatyzmem a rolnikami” (s. 56).

Donatyzm zdaniem Frenda należy rozumieć w ramach społecznych i geograficznych stosunków Afryki Północnej. Ludność rolnicza była wówczas mocno uciskana dużymi podatkami. Doprowadziło to do poważnego kryzysu w rolnictwie. „Rzeczywista przyczyna gniewu i desperacji ludności wiejskiej wydaje się tkwić w tym, że gdy wyniki gospodarcze były względnie pomyślne, byli oni nieustannie przedmiotem aktów przemocy i okrucieństwa przez poborców podatkowych, wojsko i przez nieszczęsnych radców miejskich, którzy byli odpowiedzialni za kontyngent” (s. 68). Wieśniacy byli dlatego bardzo mocno uzależnieni od patronatu ich bogatszych sąsiadów. Ci naturalnie szukali możliwości poszerzenia swych ekonomicznych wpływów. Te przypadki wywołały naturalnie rewolucyjne nastroje, które według Frenda wiązały się z problemami religijnymi. Podaje on wiele przykładów powiązań pomiędzy religijnymi a społecznymi niepokojami:

a) Bunt Firmusa, który według Zosimos a miał swe podłoże w nadmiernym ucisku podatkowym znalazł poparcie przede wszystkim wśród donatystów, podczas gdy wielcy posiadacze ziemscy zyskali pomoc cesarskiego generała wojsk Teodozjusza,

b) taki sam związek istnieje pomiędzy donatyzmem a buntem Gildo, gdzie biskup donatystyczny Optat z Timgad odgrywał wiodącą rolę,

c) *circumcelliones* ekstremalne skrzydło ruchu donatystycznego wspierali nie tylko buntownicy społeczni, lecz próbowali sami niewolników i kolonów buntować przeciw ich panom.

Pogląd na temat donatyzmu wyraził także B.H. Warmington w swojej książce *The North African provinces from Diocletian to the Vandal conquest*, Cambridge 1954. Publikacja ta ukazała się przed książką F r e n d a. Dlatego W a r m i n g t o n ustosunkowuje się tylko do poglądów T h ü m m e l a i M a r t r o y e. Odrzuca on pogląd, że donatyzm był ruchem narodowym przeciwko rzymskim wpływom. W tym przypadku musiałyby plemiona berberyjskie, które żyły w północnej Numidii, Aures i Mauretanii, później gdy przeszły na chrześcijaństwo stać się donatystycznymi, co nie miało miejsca. W IV wieku zachowywali się oni najczęściej spokojnie. Akceptuje on jednak pogląd, że donatyści odnieśli wielkie sukcesy wśród kolonów, ponieważ ich przeciwnik Kościół katolicki był odbierany jako związany z państwowym aparatem ucisku. *Circumcelliones* których on traktuje jako grupę o charakterze mniejszym mieli według jego opinii na podłożu protestu złączyć z Kościołem donatystycznym. Społeczne zabarwienie donatyzmu pochodzi także według W a r m i n g t o n a z jego wyraźnego sojuszu z Firmusem i Gildo. Z drugiej strony należy uznać przewagę Kościoła katolickiego w *Provincia Proconsularis* ze względu na sprzyjające warunki życia w tej prowincji i w okoliczności, że donatyści nie posiadali tam inicjatywy. W Numidii oddziaływały więc gorsze warunki życia ludności berberyjskiej przeciwko Kościołowi katolickiemu. Warmington dystansuje się jednak od myśli, że język berberyjski był częściej stosowany w Kościele donatystów niż katolickim. Warmington ujmując także w innym aspekcie historię donatyzmu. Zwraca on uwagę na siły, które przeciwdziałały realizacji antydonatystycznych edyktów: Tym co opóźniało upadek donatyzmu, była postawa gubernatorów, urzędników i właścicieli ziemskich.

Krótko potraktował donatyzm J.P. Brisson w swojej wielkiej pracy. *Autonomisme et Christianisme dans l'Afrique romaine de Septime Sévère à l'invasion vandale*, Paris 1958. Brisson, jak Frend, widzi w donatyzmie ruch, który można kojarzyć z tradycyjnymi tendencjami afrykańskiego Kościoła. W oparciu o naukę Cypriana na temat chrztu, Kościoła i urzędu biskupiego, według Brissona donatyzm zmierza do autonomii względem reszty chrześcijaństwa. Wysiłki te podejmowano w Afryce już w trzecim wieku. Donatystów dlatego bez trudności można było uznać za tych, którzy chcą ograniczyć prawdziwy Kościół. Katolicy ze swej strony w przeciwieństwie podkreślali przede wszystkim uniwersalność Kościoła. Z tego względu zrodziło się zainteresowanie tym problemem cesarza. Kościół katolicki wspierany był przez państwo, a donatyści prześladowani jako sekta, stąd całkiem naturalnie trwali donatyści we wrogiej postawie wobec cesarza, a także wielką ciężką darczyli starochrześcijańskich męczenników. Najważniejszy problem dla Brissona tkwi w tym, czy te wysiłki na rzecz autonomii na podłożu religijnym w jakiś sposób łączyły się z niepokojami społecznymi. Odnakę jakiegoś związku widzi on w społeczno-rewolucyjnym charakterze *circumcelliones*. Zdaniem Brissona Kościół donatystów przedstawia się nie tyle jako Kościół narodowy, co bardziej jako Kościół ubogich.

Pogląd, że w sporze pomiędzy donatystami a katolikami dochodzą do głosu nie tylko religijne i kościelne, ale także narodowe (separatystyczne) albo społeczne przeciwieństwa, jest dzisiaj powszechnie akceptowany. Tak podchodzi do tego przykładowo S.L. Greenslade w *Schism in the early church*. Widzi on w donatyzmie przykład typowej schizmy, w której czynniki religijne łączą się ze społecznymi, gospodarczymi i politycznymi.

A. Mandouze w *L'Afrique chretienne, le Donatisme et saint Augustin*, Cahiers de la Pierre-qui vitre 17 (1961) poddał krótko ostrej krytyce pracę Brissona. Ze strony historyków marksistowskich Thomas Büttner potraktował krótko w książce *Circumcellionen und Adamiten. Zwei Formen mittelalterlicher Haeresie*, Berlin 1959, Kościół donatystyczny gdzie podkreśla przede wszystkim różnorodną strukturę społeczną tego Kościoła. Dalej mówi o koalicji *circumcelliones*, w których dostrzegają społecznych rewolucjonistów, z innymi grupami społecznymi, które już wcześniej szukały niezależności od Rzymu. Zbieżność zainteresowań różnych warstw społecznych nie była jednak w żadnym przypadku całkowita: „Ruch *circumcelliones* ideologicznie wziął swe początki z donatyzmu, ale w konsekwencji wychodzi poza donatyzm w swoich rewolucyjnych wystąpieniach przeciwko istniejącym stosunkom własności. W tym punkcie oba ruchy musiały kroczyć oddzielną drogą” (s. 57). Jako przykłady wspólnych działań *circumcelliones* i donatystów wymienia Büttner bunt Gildo i akcje protestacyjne donatystów przeciwko cesarskiemu edyktowi na początku V wieku, przy czym *circumcelliones* stanowili faktycznie zbrojne ramię donatystycznych biskupów.

Ten zarys poglądów, jak wynika z dyskusji nad tem schizmy donatystycznej w Afryce Rzymskiej, nie jest w żadnym razie pełny, wskazuje on jednak na istotne kierunki badań.

ks. Tadeusz Kolosowski SDB

II. PUBLIKACJE

1. Serie wydawnicze dzieł Ojców Kościoła: Sources Chrésiennes, t. 404 i 406

Honorat de Marseille, *La vie d'Hilaire d'Arles*, texte latin de Samuel Cavallin, introduction, traduction et notes par Paul André Jacob, Paris 1995, ss. 177. Sources Chrésiennes, t. 404.

Przekład poprzedza wstęp pióra Paul'a Andre'a Jacob'a. W pierwszym rozdziale: *L'auteur et le texte* (s. 11-26) Jacob poświęca wiele miejsca kwestii autorstwa *Żywotu św. Hilarego z Arles*. Autorem dzieła nie jest Reverentius, bezpośredni następca Hilarego z Arles, jak sugeruje *Codex Arelatensis*, ale Honorat, który był biskupem Arles w latach 494-500. Autor *Żywotu Hilarego* był naocznym świadkiem wielu opisywanych wydarzeń. Przybliżając postać Honorata Jacob wskazuje na takie jego cechy jak charakter mniszy. Był mnichem zanim został biskupem. Podczas swego episkopatu zachował wiele mniszych zwyczajów. W stylu pisarskim Honorata podkreśla jego zamiłowanie do gry słów, np. słowo *agnoscere* w zdaniu: *Agnoscitur et agnoscit: in quo agnitus est, magnus extitit; in quo agnovit, maior apparuit* (Vita, 10,8-9). Styl Honorata cechuje jednak z drugiej strony realizm. Gdy opisuje podróż Hilarego do Rzymu, pisze o warunkach meteorologicznych i przedstawia realistyczne opisy. Jako reprezentant kultury mnichów leryńskich nie wstydził się jednak swojej kultury świeckiej. Dzieło zostało napisane według reguł stylu hagiograficznego, jednak wiele fragmentów dzieła wskazuje, że autor był wielkim pasjonatem. Jacob czas powstania dzieła datuje pomiędzy latami 465-494. Dalej omawia strukturę treści *La vie d'Hilaire d'Arles*, tradycję rękopiśmienniczą tekstu oraz dotychczasowe jego edycje.

W rozdziale drugim: *La vie d'Hilaire* (s. 27-66) na podstawie nie tylko samego dzieła, ale i innych źródeł Jacob ustala i omawia fakty historyczne związane z postacią Hilarego z Arles. Ukazuje działalność polityczną i społeczną Biskupa i jego stosunki z przedstawicielami władzy państwowej. Na gruncie kościelnym przybliża kontekst historyczny rywalizacji biskupów: Arles, Marsylii i Aix o prymat w Galii. Wreszcie Jacob w tym rozdziale zastanawia się nad znaczeniem terminów łaska i woła w «Vita Hilarii». Konkluduje, że doktryna na temat łaski i wolnej woli, jaką można odkryć w «Vita», wydaje się zbliżać do myśli teologicznej św. Augustyna, Prospera z Akwitanii albo środowiska rzymskiego.

W rozdziale trzecim: *Les thèmes hagiographiques* (s. 67-83) wskazuje Jacob na orędzie, jakie wynika z *Vita Hilarii*. Honorat ukazał Hilarego z Arles jako świętego biskupa, herosa, którego identyfikuje z Chrystusem. O stylu hagiograficznym utworu świadczą liczne opisy cudów. Dzieło jest świadectwem epoki, kultury i społeczeństwa tego okresu.

Wstęp kończy wykaz najważniejszych pozycji bibliograficznych (s. 84-86).

Tekst łaciński *Vita Hilarii* i przekład francuski znajdują się na stronach 88-167.

Całość tomu uzupełniają indeksy: cytatów biblijnych, autorów starożytnych, imion własnych, wybranych słów łacińskich; 3 mapki przedstawiające: część zachodnią Cesarstwa z zaznaczeniem miejsc związanych z życiem św. Hilarego z Arles, Galie epoki Hilarego, plan Arles w czasach życia Świętego (s. 170-177).

Irénée de Lyon, *Démonstration de la prédication apostolique*, introduction, traduction et notes par Adelin Rousseau, moine de l'abbaye d'Oral, Paris 1995, s. 409, Sourcees Chrétiennes, t. 406.

Przekład poprzedza wstęp Adelin Rousseau. W rozdziale pierwszym: *La recherche antérieure* (s. 11-16) omawia dotychczasowy stan badań nad tekstem. W rozdziale drugim: *Les témoins du texte arménien* (s. 17-28) omawia manuskrypt erewański, w rozdziale trzecim: *Vers l'original perdu* (s. 29-49) zachowane fragmenty wersji oryginalnej. Rozdział czwarty: *Objectif et plan de la démonstration* (s. 50-78) poświęcony jest omówieniu treści dzieła św. Ireneusza. Autor przedstawia kolejno: regułę wiary przyjętą podczas chrztu świętego; dzieło stworzenia, grzeszny upadek i zapowiedź zbawienia; wcielenie Syna Bożego i jego dzieła zbawienia; przekaz nauki proroków; odwieczną preegzystencję Syna Bożego; jego ziemskie narodziny; działalność cudotwórczą, mękę i chwalebne zmartwychwstanie; wreszcie nowy Lud Boży, czyli Kościół wywodzący się z narodów pogańskich.

Tekst łaciński i przekład francuski dzieła Ireneusza znajduje się na stronach 82-221, a przypisy objaśniające na stronach 225-354.

Dalsza część tomu zawiera Appendices.

- a) *Antropologie bipartite ou tripartite* (s. 357-364),
- b) *Image et ressemblance de Dieu chez Irénée* (365-371),
- c) *Trois textes de Grégoire de Nysse* (s. 372-376).

W tym ostatnim przedstawia się fragmenty trzech tekstów św. Grzegorza z Nyssy: fragment homilii na Triduum Paschalne, fragment *Contra Eunomium* i fragment *Mowy katechetycznej*, w których odnosi się on do dzieła św. Ireneusza.

Cały tom kończą indeksy: cytatów biblijnych, słów i pojęć.

ks. Tadeusz Kołosowski Warszawa

2. Przegląd czasopism:

Jahrbuch für Antike und Christentum 22 (1995) – Vigiliae Christianae 49 (1995), nr 1-2

Panhaiia. Festschrift für Klaus Thraide, Herausgegeben von Manfred Wacht, Jahrbuch für Antike und Christentum 22 (1995).

Numer został wydany z okazji 65 rocznicy urodzin Klaus Thraide, na który zostały się artykuły międzynarodowego grona jego kolegów. Numer otwiera: *Verzeichnis der Schriften von Klaus Thraide*, który obrazuje szczególne zainteresowanie autora starożytną poezją chrześcijańską. W numerze znajdują się następujące artykuły.

David L. Balch, *Paul in Acts*. «[...] you teach all the Jesus to forsake Moses telling, them not to [...] observe the customs (Act 21,21)», s. 11-23. Autor dokonuje egzegezy fragmentu Dziejów Apostolskich związanych z działalnością św. Pawła Apostoła: słowa skierowane do niego przez starszych wspólnoty jerozolimskiej: „Wszyscy trzymają się gorliwie Prawa. O tobie jednak słyszeli, że wszystkich Żydów,

mieszkających wśród pogan, nauczasz odstępstwa od Mojżesza, mówisz, że nie mają obrzezywać swych synów ani zachowywać zwyczajów” (Dz 21,21).

Norbert Brox, *Hermas und eine politische Metaphysik?*, (s. 24-31). Autor korzysta w tym artykule z pracy A.T. Ehrhardta, *Politische Metaphysik von Solon bis Augustin*, t. 1-3, Tübingen 1959/69. Brox po przedstawieniu pojęcia politycznej metafizyki według Ehrhardta szczególnie fragmenty tego dzieła poświęcone Pasterzowi Hermasa, zatytułowane: *Die christliche Revolution*. Odnosząc się do dzieła Ehrhardta, Brox stwierdza, że Pasterz Hermasa przedstawia skomplikowany świat obrazów, motywów, liczb, alegorii, które są trudne do uporządkowania i wyjaśnienia. Ehrhardt sądzi, że wszystkie te problemy można szybko rozwiązać, umieszczając wszystkie te niejasne szczegóły w ramy filozofii politycznej. Nie daje to zadowalających rezultatów, ponieważ wywodów o charakterze religijnym, filozoficznym, motywowanych wydarzeniami historycznymi nie można tylko przypadkowo łączyć z tematyką polityczną.

Carsten Colepe, *Utopie und Atheismus in der Euhemeros-Tradition*, (s. 32-44). Autor analizuje dzieło Euhemera *Ἱερὰ Ἀναρχαφή*. Próbuje wskazać na filozofię i teologię tego dzieła, zrekonstruować pojęcie ateizmu i wskazać na związki ze współczesną krytyką religii. Utwór ten przedstawia jako utopijny, w którym wzajemnie oddziaływują na siebie uwarunkowania polityczne z wytworem o charakterze literackim.

Ernst Dassmann, «*Als Mann und Frau erschuf Er sie*» Gen 1,27 in *Verständnis der Kirchenväter*, (s. 45-60). Artykuł przybliży egzegezę powyższego wersetu z księgi Rodzaju Ojców Wschodnich: Klemensa Aleksandryjskiego, Orygenes, Epifaniusza, Metodego z Olimpu, Aphrahata i Grzegorza z Nyssy oraz Ojców Zachodnich: Tertuliana, Cypriana, Ambrożego, Hieronima i Augustyna.

Albrecht Dohle, *Tertullians Lehre vom zweifachen Willen Gottes*, (s. 61-65). Na tle filozofii i Pisma świętego autor omawia pogląd Tertuliana o dwu boskich wolach, o określonej przez Tertuliana jako *voluntas pura* woli, która znajduje swój wyraz w przykazaniach Bożych i *quasi invita*, która zdaje się być wyrazem w pełni uporządkowanych rządów Boga.

Siegmar Dopp, *Baebianus und Apra. Zu Paulinus Nolanus (?) c.33*, (s.66-74). Autor omawia dzieło zawarte w *Miscellancodex Parisinus Latinus 7558*, 130 wersów poematu zaczynającego się od słów: *Incipit bebiani diverso modo et metris dictis*, które od 1890 r. jest określane jako *Obitus Baebiani* i które zawiera się wśród dzieł Paulina z Noli.

Josef Engenan, *Kritische Überlegungen zur Bezeichnung der Maetoriola als «soror» auf ihrem Grabstein aus Remagen*, (s. 75-90). Przedmiotem artykułu jest inskrypcja nagrobna nadreńska z V wieku: *Hic iacet Metriola mihi dulcissima coniux, qui mecum laborabit multis et pluribus annis, quae mihi fuit annus XXIII canius et annus VIII et meses septe et dies XVIII soror in domino deo nostro h(ie)su Chr(ist)o, qui mihi tanti abeat vias suas, quas ego sequere possem*. Problem tkwi w tym, że Metriola jako *coniux* stała się na skutek późniejszych okoliczności tylko *soror*. W związku z tymi okolicznościami autor przedstawia szereg uwag na temat małżeńskiej wstrzemięźliwo-

ści we wczesnym chrześcijaństwie i na temat wstrzemięźliwości seksualnej wyższego duchowieństwa w Kościele zachodnim.

Willy E v e n e p o e l, *Dracontius, «De laudibus Dei» 1,329/458: Adam and Eve before the Fall*, (s.91-101). Autor analizuje treść wersetów dzieła Drakoncjusza poświęconych Adamowi i Ewie w ogrodzie rajskim przed ich grzesznym upadkiem i podkreśla, że jest to unikat we wczesnochrześcijańskiej literaturze.

Emiel E y b e n, *Young Priests in Early Christianity*, (s. 102-120). Autor przedstawia wymagania dojrzałości, jakie stawiano kandydatom do kapłaństwa w starożytnym Kościele.

Alfons F ü r s t, *Origenes und Ephräm über Paulus Konflikt mit Petrus (Gal 2,11-14)*, (s.121-130). Na tekst biblijny Ga 2,11-14 opisujący konflikt pomiędzy Apostołami Piotrem a Pawłem autor próbuje spojrzeć w kontekście *concordia Apostolorum*. W takim kontekście interpretują ten tekst starochrześcijańscy egzegeci. Autor omawia interpretację Orygenesesa i Efrema.

Werner G o n e r, *Konstantin und die Geschichte zu den «Spolien» am Konstantin-sbogen und zur Schlangensäule*, (s.131-140).

Hans Arnin G ä r s h n e r, *Die Rolle und die Bewertung der skeptischen Methode im Dialog «Octavius» des Minucius Felix*, (s. 141-147). Autor omawia związek dzieła Mincjusza Feliksa z *De natura deorum* Cyserona oraz krytyczną postawę Mincjusza wobec filozofii sceptycyzmu.

Eberhard H e c k, *Pseudo-Cyprian, «Quod idola dii non sint» und Lactanz, «Epitome Divinarum Institutionum»* (s.148-155). Autor omawia kwestie autorstwa dzieła przypisywanego św. Cyprianowi oraz dyskusję na temat zależności tego dzieła od Laktancjusza.

Wolfgang L u p p e, *Das Grabepigramm auf den «Architekton» Perikles von Mylasa*, (s. 156-159). Artykuł dotyczy inskrypcji z IV w. po Chrystusie niejakiego Peryklesa z Mylasy, który miał być budowniczym wielkiej świątyni w Rzymie.

Gerhard P e r l, *Nomen als organisatorischer Terminus*, (s. 160-168). Autor wskazał na organizacyjne i prawnopanstwowe znaczenie terminu *nomen*. Autor wybrał i omówił następujące przykłady: *nomen Etruscum, nomen Latinum, nomen Romanum, nomen Christianum*.

Adolf Martin R i t t e r, *Proclus Christianizans. Zur geistesgeschichtlichen Verorung des Dionysius Pr.-Areopagita (im Gespräch mit neuer Literatur*, (s. 169-181).

Georg S c h ö l l g e n, *Balnea mixta. Entwicklungen der spätantiken Bademoral im Spiegel der Textüberlieferung der Syrischen «Didascalia»*, (s. 182-194). Jednym z realiów codziennego życia we wczesnym chrześcijaństwie były *balnea mixta*, z których korzystali wspólnie mężczyźni i kobiety. Na problem ten zdumiewająco często zwracają uwagę autorzy starożytni. Autor artykułu omawia odnośne fragmenty *Didascalia Apostolorum*.

Kurt S m o l a k, *Die Katastrophe am Himmel. Eine Analyse von Prudentius Apotheosis 611/638*, (s. 195-207).

Wolfgang S p e y e r, *Das christliche Ideal der geschichtlichen Askese in seinen Negativen folgen für den Bestand des Imperium Romanum*, (s. 208-227). Artykuł

próbuję na podstawie dawnych i nowych materiałów poprzeć tezę, że chrześcijańskie ruchy ascetyczne zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie przyczyniły się do osłabienia wewnętrznych i zewnętrznych sił obronnych podczas wędrówek ludów i były przyczyną upadku Cesarstwa Rzymskiego.

Carl Springer, *The Concinnity of Ambrose's «Inluminans Altissimus»* (s. 228-237). Autor analizuje hymn *Inluminans Altissimus* – jeden z 14 hymnów, który uczeni przypisują św. Ambrożemu z Mediolanu.

Werner Suerbaum, *Ein heidnischer Klassiker als «Dilinger christlicher Bildung» Quellen und Bedeutung des Vergil Bildes bei Ermenrich von Ellwangen* (um 850), s. 238-250). Artykuł omawia wpływ Wergiliusza na list z IX wieku jednego z mnichów ze Szwabii, Emericha, do Grimalda, opata z St. Gallen, który jest osobliwym dokumentem na temat wychowania w czasach karolińskich.

Gerhard Wirth, *Zu Justinian und Theoderich*. s. 251-260. Artykuł omawia stosunki Teodoryka Wielkiego z Bizancjum.

Vigiliae Christianae. A review of early christian life and language, 49(1995) nr 1

David T. Runia, *Why does Clement of Alexandria call Philo, the pythagorean*, (s. 1-22). Klemens Aleksandryjski wymienia w *Stromatach* Filona czterokrotnie, ale jego myśl wykorzystuje w swoim dziele wiele części. Autor wyszczególnia miejsca, gdzie Klemens wymienia Filona imiennie, omawia kontekst, w jakim pojawia się imię Filona. W jednym z tych miejsc Klemens Aleksandryjski nazywa Filona pitagorejczykiem. Autor artykułu próbuje odpowiedzieć dłużej.

Winrich A. Löhr, *Karopkratianisches*. (s. 23-48). Autor próbuje odpowiedzieć po pierwsze na pytanie, jak dalece usprawiedliwione jest charakteryzowanie Karpokratesa jako libertyna. Dalej analizuje się wzmianki o Karpokratesie u Ireneusza z Lyonu w wyniku której autor stawia kolejne pytania, na które próbuje odpowiedzieć w historycznoteologicznym kontekście II wieku.

Harry O. Mair, *Religious dissent, heresy and householders in late Antiquity*, (s. 49-63).

Frederic W. Schlatter, *Mosaic interpretation of Jerome in Hiezechielem*, (s.64-81). Autor omawia mozaikę w *Santa Pudenziana* w Rzymie i wskazuje na jej treściową zależność od księgi Ezechiela (r. 40-43) i komentarza św. Hieronima do tych rozdziałów.

Vigiliae Christianae. A review of early christian life and language, 49(1995) nr 2

Gerd Buschmann, *«Martyrium Polycarpi» 4 und der Montanismus*, (s. 105-145). Autor omawia ciągle aktualny problem związku pomiędzy czwartym rozdziałem *Martyrium Polycarpi* wspominającym, o niejakiem Kwintusie Frygijczyku a montanizmem.

Jan den Boeft, Jan Bremmer, *Notiunculae martyrologicae*, (s. 146-164). Artykuł zawiera różne notki do *Acta martyrium*. Omawia kwestię chronologii *Martyrium Polycarpi*, teologię męczeństwa w *Martyrium Lugdunensium*, nową edycję *Acta Martyrium Scilitianorum*, nowy komentarz do *Martyrium Dassi*.

Philip M. Beagon, *The Cappadocian Fathers, women and ecclesiastical Politics*, (s. 165-179). Artykuł omawia postawę Ojców kapadockich wobec kobiet. Próbuje ukazać, że teologiczna postawa Ojców kapadockich wobec kobiet jest bardziej pozytywna niż sobie to często wyobrażano.

Alberto Ferrero, *Simon Magus and Priscillian in the «Commonitorium of Vincent of Lérins»* (s. 180-188). Autor bada wybrane źródła patrystyczne, które wskazują na Szymona Maga, jako model wszystkich heretyków, a następnie wskazuje na istotne związki pomiędzy Szymonem Magiem a Pryscylianem i innymi heretykami.

III. SPRAWOZDANIA

Polskie edycje dzieł Ojców Kościoła

Symposium patrystyczne z okazji wydania 60 tomu „Pism Starochrześcijańskich Pisarzy”

Pismo święte, w którym objawione przez Boga zbawcze prawdy zostały spisane pod natchnieniem Ducha Świętego stanowi fundament chrześcijańskiej wiary. W sposób pewny, wiernie i bez błędu uczy ono prawdy, jaka z woli Bożej została utrwalona dla naszego zbawienia¹. W Piśmie świętym Bóg przemawia przez ludzi na sposób ludzki. Skąd kto nie tylko czyta, rozważa, ale i bada Pismo święte, by poznać, co Bóg zamierza nam objawić, powinien szukać sensu, jaki hagiograf w określonych okolicznościach, w warunkach swego czasu i swej kultury zamierzał wyrazić². Wszystko to wskazuje na wagę, ale i na trudności związane z interpretacją Pisma świętego.

Katechizm Kościoła katolickiego wskazując na zasady interpretacji Pisma świętego mówi o czytaniu Pisma świętego w żywej tradycji całego Kościoła³. Tę tradycję stanowi w pierwszym rzędzie nauczanie Ojców Kościoła. Są oni uprzywilejowanymi świadkami Tradycji. „Stworzyli oni pierwsze nośne struktury Kościoła wraz z postawami doktrynalnymi i duszpasterskimi, które zachowują swoje znaczenie dla wszystkich czasów⁴”. Powaga i znaczenie nauczania Ojców Kościoła w kształtowaniu świadomości wiary w życiu Ludu Bożego jest więc ogromne. Jak wyraził to Ojciec święty Jan Paweł II: „Kościół jeszcze dziś żyje czerpiąc ze swoich Ojców, jeszcze dziś jest budowany na fundamentach położonych przez swoich pierwszych budowniczych, w radościach i trudach swej wędrówki i swojej codziennej boleści⁵”.

¹ Por. *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym «Dei Verbum»*, 11, [w:] Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje. Tekst polski, Wydanie III, Pallotinum, s. 355.

² Por. tamże, 12, s. 356.

³ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 113, Pallotinum 1994, s. 39.

⁴ Kongregacja do Spraw Wychowania Katolickiego, *Instrukcja o studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*, 18.

⁵ Jan Paweł II, *List apostołski «Patres Ecclesiae»*, 2 stycznia 1980, Acta Apostolicae Sedis 72(1980), s. 5.

Starożytni Ojcowie i pisarze kościelni nauczali i pisali swoje dzieła w językach, którymi wówczas posługiwał się świat: greckim, łacińskim, syryjskim. Przybliżanie treści ich nauczania współczesnemu człowiekowi, który zazwyczaj nie posiada już umiejętności posługiwania się językami Homera czy Cyserona, pociąga więc za sobą konieczność przekładów tej spuścizny, jaką pozostawili po sobie Ojcowie, niejako sprawianie, by Ojcowie Kościoła przemawiali i nauczali w językach zrozumiałych dla człowieka dzisiaj.

W ostatnim stuleciu uczyniono wiele, by tradycję wiary chrześcijańskiej, której pierwszorzędnymi świadkami są Ojcowie Kościoła, przybliżyć polskiemu katolikowi. Należy tutaj wspomnieć przede wszystkim o *Pismach Ojców Kościoła* wydawanych w Poznaniu od 1924 roku pod redakcją Jana Sajdaka. W ramach tej serii wydawniczej ukazało się 27 tomów, w których polskiemu katolikowi przybliżono szereg dzieł greckich i łacińskich Ojców Kościoła.

Od 1969 roku dzieło to podjęto w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Od tego roku z inspiracji ówczesnego profesora patrologii w ATK ks. prof. dr. hab. Mariana Michałskiego zaczęły się ukazywać kolejne tomy „Pism Starochrześcijańskich Pisarzy”. Duszą całego przedsięwzięcia, organizatorem i przewodniczącym zespołu redakcyjnego po dzień dzisiejszy jest ks. prof. dr. hab. Emil Staniula CSSR, obecny profesor patrologii w ATK i dziekan Wydziału Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych tejże Uczelni. W pierwszym wydanym w 1969 roku tomie ukazały się „Listy” św. Cypriana z Kartaginy w przekładzie ks. Władysława Szoldrskiego CSSR. Ten tom otwiera listę kolejnych 59 tomów, które pomimo różnorodnych trudności ukazywały się w kolejnych latach. W tym roku w 60 tomie *Pism Starochrześcijańskich Pisarzy* ukazały się dzieła św. Kolumbana i jego «Żywot» pióra Jonasza z Bobbio w przekładzie Elżbiety Zakrzewskiej Gębki, Stanisława Kalinkowskiego i Aleksandra Mikołajczaka.

Wydany 60 tom stanowi o jubileuszu. Z tej racji w dniu 10 października 1995 roku w Akademii Teologii Katolickiej odbyło się organizowane przez specjalizację patrologii Wydziału Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych, jednodniowe sympozjum, którego celem była ocena wartości i wkładu tej serii do badań naukowych, jak i dla kształtowania wiary współczesnego chrześcijanina w Polsce. Teologowie, patrologowie, historycy i filologowie klasyczni w swoich wystąpieniach wskazywali na to, w czym tkwi wartość serii „Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy” dla uprawianych przez nich dyscyplin naukowych, jak i wskazywali na braki oraz formułowali swoje oczekiwania na przyszłość.

Otwarcia sympozjum dokonał Rektor ATK ks. prof. dr. hab. Jan Łach. W swoim słowie Mówca wychodząc od słów, że Pismo święte jest bardziej wypisane w sercu Kościoła niż na pergaminie, podkreślił rolę Ojców Kościoła, ich autorytetu, dla badań biblijnych i teologicznych. Wskazał dalej na wielkie znaczenie przedsięwzięcia przekładu na język polski pism pierwszego tysiąclecia dziejów Kościoła. Dzięki niemu dzisiejszy chrześcijanin także w Polsce może lepiej wniknąć w tę tradycję, jaką odnośnie do interpretacji Pisma świętego i nauki chrześcijańskiej przekazali nam ludzie z pierwszych wieków chrześcijaństwa.

Sesji przewodniczył ks. prof. dr. hab. Augustyn Eckmann (KUL) w towarzystwie ks. prof. dra hab. Henryka Wójcicha (KUL) i ks. dra Stanisława Lonogosa (KUL).

Pierwszym prelegentem był dr Stanisław Kalinkowski (ATK), tłumacz wielu dzieł Ojców Kościoła, szczególnie Orygenesesa, jakie ukazały się w serii PSP. W referacie *Moje spotkanie z Orygenesem* przedstawił on, po pierwsze, historię swojej pracy

translatorskiej dzieł tego wybitnego egzegety i teologa z Aleksandrii. Prelegent dokonał do tej pory przekładu 21 pism Orygenesa. Pierwszym z nich było dzieło *Zachęta do męczeństwa*. Jak stwierdził Mówca, ta krótka rozprawa pozwoliła mu zapoznać się ze stylem pisarskim Orygenesa i sposobem jego myślenia. Miało to znaczenie w pracy nad innymi znacznie obszerniejszymi i poważniejszymi dziełami aleksandryjskiego Egzegety i Teologa, przy których musiał wielokrotnie pokonywać różne trudności, by w sposób możliwie jak najdokładniejszy, a z drugiej strony zrozumiały dla polskiego czytelnika przedstawić myśl Orygenesa. Tłumacz wskazał jednak, że odkrywanie głębi myśli z Orygenesa przyniosło mu wiele radości i satysfakcji. Na uwagę zasługuje myśl Prelegenta, że jego obcowanie z Orygenesem doprowadziło go do osobistej z nim przyjaźni.

Ks. prof. dr hab. Jacek S a l i j O P (ATK) przedstawił: *Znaczenie serii PSP dla teologii*. W swoim wystąpieniu wskazał on najpierw na inspiracyjną rolę Ojców Kościoła w opracowywaniu teologicznego traktatu *O Słowie Bożym*. Wskazał na pomoc, jaką dzisiejszemu teologowi dają Ojcowie Kościoła w zrozumieniu kluczowego dla tego traktatu terminu *Λόγος*. Prelegent podkreślił w tym punkcie szczególne zasługi Ireneusza, Orygenesa i Ambrożego, ilustrując swoją wypowiedź analizą fragmentów dzieł wspomnianych Ojców na temat pojęcia *Λόγος*. Mówca podkreślił także szczególnie wkład myśli Ojców Kościoła w tematach: miejsca Pisma świętego w Kościele i sakramentów świętych, zwłaszcza Eucharystii.

Ks. prof. dr hab. Henryk P i e t r a s S J (Kraków) w referacie: *Seria PSP w ocenie patrologa* próbował odpowiedzieć, jak pod jej wpływem zmieniło się oblicze polskiej patrologii. Nawet patrolog posługujący się w swych badaniach językiem greckim czy łacińskim nie jest w stanie zanalizować ogromu tekstów, jakie zachowały się w spuście po Ojcach. Stąd tomy PSP – jak wyraził się Prelegent – w rękach patrologa rozlatują się, gdyż tak często z nich korzysta. Szczególnie cenne dla patrologa są także wstępy do każdego tomu, które dają wyobrażenia o epoce powstania danego dzieła. Stąd, zdaniem Mówcy, w swych badaniach patrolog potrzebuje tej serii jak ryba wody. PSP pomimo, że nie przybliżyła jeszcze w języku polskim wielu wybitnych dzieł Ojców Kościoła umożliwia uprawianie patrologii w służbie wiary całego Kościoła.

Ks. prof. dr hab. Edward S t a n i e k (PAT Kraków) ukazał *Serię PSP w rękach kaznodziei*. Mówca wskazał na te tomy, które mogą być inspiracją do głoszenia Słowa Bożego na ambonie. Podkreślił ponadto rolę wstępów, jakie poprzedzają każdy z tych tomów, dla homiletów. Wstępy te, jak i same przetłumaczone teksty homilii i kazań są cenne ze względu na historię kaznodziejstwa i wskazują na warsztat kaznodziejski Orygenesa, Augustyna czy innych wybitnych kaznodziejów starożytności. Umożliwiają także lepiej patrologom analizę homilii i kazań Ojców Kościoła i udostępnianie wyników ich badań dla dzisiejszych homiletów.

Prof. dr hab. Jerzy S t r z e l c z y k (UAM Poznań) wskazał na: *Znaczenie serii PSP z punktu widzenia historii starożytnej i wczesnośredniowiecznej*. Mówca wskazał na funkcjonalność PSP nie tylko na poziomie teologicznym czy duszpasterskim, ale także historycznym. Seria ta wypełniła wielką lukę co do edycji pism cennych dla historyka starożytności w zakresie twórczości autorów chrześcijańskich, pomimo że do tej pory w sposób nierównomierny uwzględniła ona różne dzieła tak pod względem chronologicznym, jak i geograficznym. Dalej Prelegent ukazał PSP jako tworzywo historyczne na kilku poziomach: dziejów myśli chrześcijańskiej, dziejów religijności, dziejów społeczeństw i kultur oraz dziejów pomników materialnych.

Serię PSP w ocenie filologa klasycznego przedstawił prof. dr hab. Jerzy Wojt-
c z a k (UW). Na podstawie przykładów z wybranych tomów PSP Prelegent ukazał
warsztat pracy tłumaczy dzieł z języków klasycznych.

Prezentacji *PSP na tle innych polskich serii patrystycznych* dokonał ks. dr Stanisław
L o n g o s z (KUL). Mówca zestawiał PSP nie tylko z jej poprzedniczką *Pismami Ojców
Kościoła* (POK), w ramach której ukazało się 27 tomów pism Ojców Kościoła, ale
także z innymi seriami patrystycznymi, jakie w ostatnich latach pojawiły się w Polsce:
Ojcowie Żywi (11 tomów), *Studia Antiquitatis Christianae* (10 tomów), *Źródła
Monastyczne* (8 tomów), *Starożytne Teksty Chrześcijańskie* (3 tomy), *Głos Tradycji* (27
tomów), *Biblioteka Ojców Kościoła* (5 tomów), *Patres Ecclesiae* (1 tom), *Złoty Wiek
Myśli Chrześcijańskiej* (3 tomy), pisma Ojców Kościoła wydane przez Instytut
Wydawniczy PAX (26 tomów). To zestawienie pod względem liczby wydanych
tomów, a także liczby przetłumaczonych dzieł i autorów wskazuje, że *Pisma
Starochrześcijańskich Pisarzy* są największą objętościowo serią tłumaczeniową w kul-
turze polskiej. Dalej Prelegent ukazał genezę PSP, założenia zespołu redakcyjnego,
jego skład osobowy w ciągu ponad 25 lat jego funkcjonowania oraz wymienił
najbardziej zasłużonych dla serii tłumaczy dzieł Ojców Kościoła, do których zaliczają
się: Jan S u l o w s k i, ks. Władysław S z o ł d r s k i, Stanisław K a l i n k o w s k i, ks.
Wojciech K a n i a i ks. Stefan R y z n a r.

ks. Tadeusz Kołosowski SDB